

CHARLOTTE HENSKENS^a

One-shotters en repeat-players

De rechtssociologische 'theorie' van Marc Galanter revisited

Panopticon, 35 (5), 392-405

© 2014 MAKLU | ISSN 0771-1409 | SEPTEMBER 2014

^a Doctoraatsstudent, Faculteit Rechten, Universiteit Antwerpen (Corresp.: Charlotte.Henskens@uantwerpen.be).

ABSTRACT

Do the haves still come out ahead: Galanter revisited

The article 'Why the 'haves' come out ahead: speculations on the limits of legal change', by Marc GALANTER, was published in 1974 in *The Law & Society Review*. This article contains some groundbreaking hypotheses as to the distinction between one-shotters and repeat-players. The aim of this paper was to examine the extent to which these statements were confirmed or challenged in later empirical research. The general proposition that repeat-players more often win than one-shotters, had a cross-national value in countries with a common law tradition. In Continental Europe, where the empirical research is much less extensive, confirmation was also found. Despite the criticism, one cannot deny that the article of GALANTER is still important today. It should make the legislator aware of the weaker position of the one-shotter and encourage him to try to strengthen this position.

Keywords: One-shotter – repeat-player – lawyers – ADR – legal aid – class action

Kernwoorden: One-shotters – repeat-players – advocaten – ADR – rechtshulp – collectieve vordering

1. INLEIDING EN SITUERING

Eén van de invloedrijkste werken voor de rechtssociologie is geschreven door Mark GALANTER. GALANTER werd geboren in 1931 in de Verenigde Staten. Hij was hoogleraar recht en Zuid-Aziatische studies aan de University of Wisconsin en directeur van het Institute of Legal Studies. In de periode van 1973 tot 1976 was hij redacteur van het *Law and Society Review*. Verder is hij ook president van de Law and Society Association en voorzitter van de International Commission on Folk law and Legal Pluralism geweest. Hij is auteur van een aantal hoog aangeschreven studies over 'litigation' in de VS. Daarnaast heeft hij ook een studie gedaan naar de anti-discriminatiewetgeving in India (GRIFFITHS & WEYERS, 2005, 415).

In 1974 werd zijn bekendste artikel 'Why the 'haves' come out ahead: speculations on the limits of legal change' gepubliceerd in *The Law & Society Review* (GALANTER, 1974). Het artikel, waarvoor eerst geen uitgever werd gevonden, is ondertussen meer geciteerd dan om het even welk ander sociologisch werkstuk en staat tussen de meest geciteerde artikels uit de rechtsliteratuur aller tijden (KRITZER & SILBEY, 1999). In 1983 werd het artikel 'This Week's Citation Classic' benoemd door het Amerikaanse

tijdschrift: 'Social and Behavioral Sciences' (GRIFFITHS & WEYERS, 2005, 463). Door ervaring met het recht te definiëren in termen van de structurele karakteristieken van de partijen heeft GALANTER een fundamentele en voorspelbare variabele geïdentificeerd voor de analyse van allerlei ontmoetingen (KRITZER & SILBEY, 1999). Het onderscheid tussen one-shotters en repeat-players wordt regelmatig, zowel door juristen als rechtssociologen, aangehaald. GALANTER'S analyse heeft directe invloed gehad op het onderzoek in de rechtssociologie. De variabele organisatiegraad wordt in haast elk onderzoek naar het gebruik van het recht onderzocht en blijkt steeds van belang te zijn (GRIFFITHS & WEYERS, 2005, 464).

GALANTER heeft echter nooit empirisch onderzoek gedaan naar de stellingen die hij in zijn artikel heeft geponeerd. Het opzet van deze bijdrage is dan ook om na te gaan in welke mate deze veronderstellingen in later empirisch onderzoek en in latere literatuur zijn bevestigd of betwist. Hiervoor heb ik vooral de literatuur en het empirisch onderzoek in de *common law*-landen onder de loep genomen. Wat betreft de literatuur en het empirisch onderzoek op het Europese vasteland heb ik mij geconcentreerd op België en Nederland. Ten eerste dient de partijenconfiguratie zoals GALANTER deze voorstelt en de succesratio van de repeat-player aan de werkelijkheid te worden getoetst. Ten tweede zal het effect van de advocaat, de institutionele voorzieningen en de regels moeten worden onderzocht. Ten derde zal nagegaan worden of de 'legal iceberg' zoals deze wordt voorgesteld door GALANTER al dan niet bevestigd wordt in de latere rechtsliteratuur. Ten vierde zal ik nagaan of de hervormingsstrategieën van GALANTER effectief de positie van de one-shotter kunnen versterken en of bepaalde strategieën meer succes hebben dan GALANTER oorspronkelijk verwacht had. Tot slot zal ik concluderen welke betekenis het artikel van GALANTER veertig jaar na zijn publicatie nog heeft. Hebben zijn speculaties enkel een theoretische betekenis of kan er ook werkelijk iets mee gedaan worden in de praktijk?

2. WHY THE 'HAVES' COME OUT AHEAD: SPECULATIONS ON THE LIMITS OF LEGAL CHANGE (GALANTER, 1974)

Met zijn artikel 'Why the 'haves' come out ahead: speculations on the limits of legal change' voerde GALANTER een soort Copernicaanse revolutie door op het gebied van de rechterlijke besluitvorming (BRUYNINCKX & VAN LOON, 1998). In plaats van te beginnen bij de wetten en normen en dan te kijken naar de gevolgen ervan voor de partijen, vertrekt GALANTER van de verschillende soorten partijen om te zien welke gevolgen deze hebben op de wijze waarop het systeem werkt.

Zo stelt GALANTER dat actoren kunnen ingedeeld worden in partijen die slechts af en toe hun toevlucht nemen tot rechtbanken, one-shotters genaamd (hierna OS), en partijen die in de loop der tijd in vele gelijksoortige gedingen betrokken zijn, repeat-players genaamd (hierna RP). Tussen deze beide types bestaat er een verschil in middelen, rijkdom, grootte en macht. Een sterkere onderhandelingspositie en gemakkelijke toegang tot specialisten zijn onder meer voordelen van de RP, die volgens GALANTER leiden tot een gunstigere positie voor de RP in een geschilbeslechtsingsproces. Daarnaast onderscheidt GALANTER vier types van 'litigation' naargelang de erbij betrokken combinaties van OS's en RP's. Hij meent dat het merendeel van de procesvoering gebeurt door een RP als eiser en een OS als verweerder. OS's die RP's dagvaarden zouden veel minder voorkomen, net zoals geschillen tussen twee RP's. Wat deze laatste combinatie betreft wijst GALANTER erop dat zij informele wegen verkiezen om te vermijden dat hun relatie verbroken wordt voor de toekomst.

Verder bespreekt GALANTER enkele elementen die effect zouden kunnen hebben op de uitkomst van de procedure en op de positie van de partijen. In de eerste plaats argumenteert GALANTER dat partijen die over de bijstand van een advocaat beschikken er beter van af komen. Toch meent hij dat dit de positie van de OS niet zal kunnen versterken aangezien de RP's beschikken over advocaten van betere kwaliteit. Ten tweede wordt de ongelijkheid tussen de partijen vergroot door de passieve en overbelaste instellingen die formeel neutraal zijn. GALANTER beweert namelijk dat RP's beter in staat zijn om deze drempels te overbruggen. Tot slot stelt GALANTER dat de regels vooral de cultureel dominante belangen bevoordelen en dat zelfs wanneer zij in het voordeel van de OS zouden worden opgesteld, hun beperkte middelen in de weg zouden staan van de effectuering ervan. Ook dit zal opnieuw in het voordeel spelen van de RP.

Naast GALANTER'S argumentatie waarom de 'haves' het gewoonlijk beter doen, ontwikkelt hij in zijn artikel ook een beeld van een 'legal iceberg'. Deze houdt in dat het officiële systeem om een conflict op te lossen slechts de top van de ijsberg vormt en er daarnaast dus nog vele andere wegen te bewandelen zijn. Zo wijst GALANTER er bijvoorbeeld op dat men ook kan kiezen om niets te doen, uit de relatie te stappen of beroep te doen op een inofficieel controleorgaan.

Tot slot stelt GALANTER ook nog een aantal hervormingsstrategieën voor, die mogelijk de ongelijkheid tussen OS's en RP's zouden kunnen verminderen of wegwerken. Het gaat om regelverandering, de uitbreiding van de institutionele voorzieningen en de juridische dienstverlening en de verhoging van de organisatiegraad van de OS's. Vooral van de effectiviteit van deze laatste strategie is GALANTER overtuigd.

Op een seminar in Groningen in 1989 blikte GALANTER terug op zijn artikel en gaf toe dat hij in 1974 te veel de nadruk had gelegd op de twee partijen en te weinig rekening had gehouden met de andere spelers. Verder heeft hij ook het belang van gedingen met een OS als eiser en een RP als verweerder onderschat. Tot slot moest hij ook toegeven dat het aantal gedingen met twee RP's tegen elkaar enorm was toegenomen. 'Litigation' blijkt dus toch niet zo'n autonome en statische gelegenheid te zijn (GRIFFITHS & WEYERS, 2005, 464).

3. DOORWERKING EN TOETSING VAN DE STELLINGEN VAN GALANTER IN LATER ONDERZOEK EN LITERATUUR

3.1. Het succes van de RP

Vooral in de *common law*-landen werd massaal onderzoek gedaan om de hypothesen van GALANTER aan de werkelijkheid te toetsen. Vooral de stelling dat RP's meer kans hebben op winst bij de beslechting van hun geschil blijkt veel ondersteuning te genieten, en dit op verschillende niveaus. Zo werd zowel op het niveau van de States Supreme Courts (WHEELER, CARTWRIGHT, KAGAN & FRIEDMAN, 1987; FAROLE, 1999), de Amerikaanse Courts of Appeals (SONGER & SHEEHAN, 1992) en de District Courts (DUNWORTH & ROGERS, 1996) van de VS, onderzoek gedaan naar de succesratio van partijen. Uit de resultaten bleek telkens dat de 'haves' vaker wonnen dan de 'have-nots' en dat dit constant bleef in de tijd (SONGER, SHEEHAN & HAIRE, 1999). Verder blijkt deze assumptie van GALANTER een crossnationale waarde te hebben in de landen met een *common law*-traditie. Naast de VS kwam men zowel in Canada (McCORMICK, 1993), Engeland (ATKINS, 1991), Zuid-Afrika als India (HAYNIE & SILL, 2007) tot vergelijkbare bevindingen. Wel viel op dat vooral de overheid steeds het grootste voordeel geniet (FAROLE, 1999).

Moelijker blijkt echter te bewijzen waarom RP's het nu juist beter doen dan OS's. Sommigen wijzen op de ideologische samenstelling van het Hof als bepalende factor (SHEEHAN, MISHLER & SONGER, 1992). Anderen wijzen dan weer op de wet die zo ontworpen zou zijn dat ze vooral ondernemingsbelangen en de autoriteit van de democratisch verkozen regering beschermt en op de vooringenomenheid van de rechters in het voordeel van de sterkere partij. Aangezien deze twee laatste hypothesen geen verklaring kunnen geven voor het succes van grotere bedrijven en de nationale regering ten opzichte van respectievelijk kleinere bedrijven en lokale regeringen, werd het verschil in middelen en ervaring als meest waarschijnlijke oorzaak naar voren geschoven (WHEELER *et al.*, 1987; SONGER & SHEEHAN, 1992).

Niet alle rechtsgeleerden zijn er echter van overtuigd dat RP's bevoordeeld zijn in 'litigation'. Zo bevestigen zowel EMMERT (1991, 1992) als FAROLE (1999) dat overheden succesvoller zijn dan andere partijen, maar vinden dat dit niet noodzakelijk kan doorgetrokken worden naar alle partijen. De meest vergaande kritiek kwam van LEMPERT (1999) die beweert dat noch GALANTER, noch de latere empirische studies bewijzen dat de status van RP een cruciale rol speelt in het succes van een partij voor de rechtbank. De zwakte van alle empirische onderzoeken die werden gevoerd naar GALANTER's hypothese over het succes van de RP is dat zij ervan uitgaan dat bepaalde klassen van partijen, voornamelijk overheden en ondernemingen, RP's zijn en anderen zoals individuen niet. Dit onderscheid is volgens LEMPERT echter te vaag en niet steeds correct. Ten tweede wijst LEMPERT er op dat er vergelijkend onderzoek moet gevoerd worden tussen vermogende partijen die RP's zijn en vermogende partijen die dat niet zijn. Pas dan zal men weten of de status van RP op zichzelf een invloed uitoefent. Verder meent LEMPERT ook dat de nadelen van OS's verminderd kunnen worden door beroep te doen op een advocaat. Tot slot is hij ervan overtuigd dat de grotere kans op winst van de RP's wordt gecompenseerd door een gebrek aan uitvoering van de uitspraak. Uit onderzoek blijkt namelijk dat de 'haves' slechts een fractie van wat hen door de rechter wordt toegewezen kunnen invorderen (McEWEN & MAIMAN, 1984; VIDMAR, 1984).

Ook op het Europese vasteland blijkt het artikel van GALANTER welbekend te zijn maar het empirisch onderzoek om deze these te testen is beperkter. Uit kwalitatief onderzoek in België blijkt wel dat burgers de kostprijs van de procedure wel degelijk een struikelblok vinden (GOETHALS *et al.*, 2004). Deze financiële drempel is logischerwijze groter voor OS's die meestal minder draagkrachtig zijn. Zo werd in Nederlands onderzoek de prijselasticiteit bewezen van juridische procedures. Naarmate de kosten in verhouding tot de financiële draagkracht hoger zijn, neemt het beroep op het recht af (TULDER & JANSSEN, 1988).

De speculaties van GALANTER over het mobiliseren van rechtbanken naargelang de combinatie van de betrokken partijen werden in Belgisch onderzoek echter niet bevestigd (VAN LOON, LANGERWERF & WOUTERS 1985). Ze gingen bijna uitsluitend op voor incassozaken maar in andere soort geschillen hing de vraag of het merendeel van de procesvoering gebeurt met een RP als eiser in sterke mate af van de soort zaak. Zoals hierboven reeds aangegeven werd, heeft GALANTER ondertussen toegegeven dat hij het belang van de gedingen met een OS als eiser en een RP als verweerder heeft onderschat en ook dat er in de categorie van de RP versus de RP sprake is van een enorme toename (GRIFFITHS & WEYERS, 2005, 464). De these van GALANTER, dat bedrijven terughoudend zijn om een juridische procedure te starten wanneer zij tegenover andere bedrijven staan, wordt over het algemeen wel bevestigd in rechtssociologisch onderzoek (MACAULAY, 1963; JETTINGHOFF, 2001; ROOKS & SNIJDERS, 2004), maar er zijn toch enkele uitzonderingen. Zo zullen bedrijven in de farmaceutische industrie er niet voor terugdeinzen om te

procederen wanneer er grote financiële belangen op het spel staan. Zij hebben dan namelijk meer belang bij het winnen van de zaak dan bij het in stand houden van de relatie (JETTINGHOFF, 2010). Ook telecommunicatiebedrijven doen veelvuldig beroep op de rechter. Dit kan onder andere toegeschreven worden aan het feit dat juridische procedures in deze sector niet leiden tot de verstoring van onderliggende verhoudingen. Bovendien hangt dit samen met een sterke regulering van de sector, instabiele machtsverhoudingen en complexe partijenconstellaties (HAVINGA, 2010).

Tot slot werd zowel in Belgisch als in Nederlands onderzoek de hogere succesratio van RP's bevestigd. De Belgische onderzoekers, LANGERWERF, VAN LOON en WOUTERS (1985) stelden vast dat de sterke partij vooral succes bleek te hebben in zaken betreffende contractuele aansprakelijkheid. Bij huurzaken en schadeconflicten behaalden RP's echter niet systematisch betere resultaten dan OS's. De Nederlandse onderzoekers VAN KOPPEN en MALSCH (2002) wijzen er, net als LEMPert (1999), op dat het succes van de RP niet meer groter is wanneer men de fase na de gerechtelijke procedure bekijkt. Anders dan LEMPert beweert, lijkt dit in Nederland enkel het geval te zijn wanneer de RP optreedt als gedaagde.

3.2. Het effect van de bijstand van een advocaat, institutionele voorzieningen en regels op de uitkomst van de procedure

De stelling dat partijen die vertegenwoordigd worden door een advocaat het beter doen, werd in een groot aantal studies onderzocht en bevestigd (McGUIRE, 1995; DOTAN, 1999; SERON, 2001; SZMER, JOHNSON & SARVER, 2007). Redenen die hiervoor gegeven worden, naast zijn voorgaande ervaring, zijn de rol als betrouwbare informatiebezorger (WAHLBECK, 1997; HAIRE, HARTLEY & LINDQUIST, 1999; MARVELL, 1978; SZMER, JOHNSON & SARVER, 2007), de kwaliteit van zijn mondelinge argumentatie (JOHNSON, WAHLBECK & SPRIGGS, 2006) en zijn vermogen om kansmakende zaken uit te kiezen (SONGER & SHEEHAN, 1992; SONGER, SHEEHAN & HAIRE, 1999; HAIRE, HARTLEY & LINDQUIST, 1999). Het meest toonaangevende onderzoek betreffende deze hypothese is gevoerd door Kevin McGUIRE (1995). Deze stelt vast dat de advocaat het succes vergroot ongeacht de status van de verschillende partijen. De stelling van GALANTER dat partijen die bijgestaan worden door een advocaat het beter doen, dient dus bijgetreden te worden. Dat de advocaat ook de OS ten goede zou komen, had GALANTER echter niet verwacht.

Wat het effect van de passieve en overbelaste institutionele voorzieningen op het succes van de partijen betreft, is het empirisch onderzoek echter veel schaarser. Verschillende studies wijzen uit dat rechtbanken lang niet altijd zo neutraal zijn en ideologische voorkeuren wel degelijk een effect hebben op de uitkomst van een rechtszaak (SHEEHAN, MISHLER & SONGER, 1992; HAYNIE, 1995; DOTAN, 1999). Uit deze studies kan afgeleid worden dat een groter institutioneel activisme in bepaalde contexten wel degelijk de voordelen van RP's kunnen verminderen. Men kan zich echter afvragen of de ideologie en vooringenomenheid van de rechters wel invloed zou mogen uitoefenen op hun beslissingen. Zij worden nog steeds geacht neutraal en onafhankelijk te zijn. De strikte procedures en formele neutraliteit van de rechtbank is belangrijk en is ook ingevoerd om de partijen te beschermen. De stelling van GALANTER dat de passieve houding van de rechter in het nadeel speelt van de OS werd tot nu toe nog niet empirisch onderzocht. Het is dus ook niet met zekerheid te zeggen dat een actiever rechter steeds de nadelen waarmee OS geconfronteerd worden, zullen verhelpen.

Wat de overbelasting van het gerecht betreft, werd er ook geen sluitend bewijs gevonden dat deze de RP zou bevoordelen. Het lijkt logisch dat de lange duur de OS zal

aanzetten om te schikken aangezien hij gevoeliger is voor het oplopen van de kosten (SCHWITTERS, 2008). Er moet echter op gewezen worden dat de lange duurtijd van de procedure een betere rechtsbescherming kan bieden aan de partijen, wat dan weer wel in het voordeel van de OS speelt. De uitdaging is dus om de achterstand zoveel mogelijk weg te werken zodat de kosten niet te veel oplopen, zonder dat daarbij afbreuk wordt gedaan aan de kwaliteit van het onderzoek.

De stelling van GALANTER met betrekking tot het effect van de regels werd ook niet grondig onderzocht. Wel blijkt dat de resultaten van onderzoeken naar het succes van de RP over vele jaren heen nauwelijks wijzigen, ondanks het feit dat de regels gewijzigd zijn. Hieruit zou mogelijks afgeleid kunnen worden dat regels inderdaad de nadelen van de OS niet kunnen verhelpen, ook al worden zij in hun voordeel opgesteld (WHEELER *et al.*, 1987; SONGER, SHEEHAN & HAIRE, 1999). Verder bevestigde ook een studie van ALBISTON (1999) dat RP's wel degelijk de regelvorming kunnen beïnvloeden. Dit doen zij door te bemiddelen in zaken die ze waarschijnlijk zullen verliezen en te procederen in zaken die ze waarschijnlijk zullen winnen. Deze vaststelling kan vragen doen rijzen over de legitimiteit van het recht. Deze redenering gaat echter vooral op in landen waar rechterlijke beslissingen een precedentenwerking hebben.

3.3. Alternatieven voor het officiële systeem

3.3.1. De 'legal iceberg'

Met zijn 'legal iceberg' wil GALANTER aantonen dat slechts een zeer beperkt aantal geschillen bij de rechtbank geraken. Deze weg om een geschil op te lossen, vormt volgens hem maar het topje van de ijsberg, naast vele andere wegen die men kan bewandelen (GALANTER, 1974).

Een klassieke beschrijving van de weg die een geschil moet doormaken voor het bij de rechter komt, werd in 1981 gegeven door FELSTINER, ABEL en SARAT. Zij stelden dat iemand eerst moet vaststellen dat een ervaring letsel toebrengend of kwetsend is geweest (naming). Vervolgens moet de betrokkene de nare ervaring toeschrijven aan een fout van een ander (blaming). En ten slotte wordt de klacht geuit tegen een persoon of instelling die ervoor verantwoordelijk wordt gehouden en wordt om herstel verzocht (claiming).

Zowel in Nederland (VAN VELTHOVEN & TER VOERT, 2004) als in België (WOUTERS & VAN LOON, 1992) werden reeds studies verricht om na te gaan in welke mate potentiële problemen bij de rechtbank geraken. Uit beide onderzoeken blijkt dat mensen liever conflicten vermijden en de stap naar de rechter vaak nog te groot is. Wat opvalt is dat mensen verkiezen hun toevlucht te nemen in informele geschilbeslechting. De hypothese van GALANTER blijkt dus zowel voor België als voor Nederland te kloppen.

3.3.2. Succes van de RP bij alternatieve geschilbeslechting

Aangezien mensen liever hun toevlucht zoeken tot alternatieve geschillenbeslechting is het interessant om na te gaan of ook daar de RP het beter doet. Er zijn namelijk een aantal belangrijke verschillen met de rechterlijke geschillenbeslechting die daar een invloed kunnen op uitoefenen. In de eerste plaats proberen partijen bij ADR met elkaar, in plaats van tegen elkaar, tot een oplossing te komen (HULS, 2008). Dit zal als gevolg hebben dat de relatie tussen de partijen niet onnodig beschadigd wordt en ook de acceptatiegraad van het gevonden compromis groter zal zijn. Ten tweede vermijdt

men met ADR dat het conflict zich boven de hoofden van de partijen afspeelt. Op die manier worden partijen opnieuw eigenaar van hun conflict (KOCKEN, 1999). Verder zijn dergelijke procedures over het algemeen goedkoper, sneller en informeler waardoor men kan verwachten dat ervaring en middelen een minder grote rol zullen spelen. Beperkt empirisch onderzoek suggereert dat het succes van de eiser in het oplossen van een geschil buiten de rechtbank sterk varieert (HILL, 1974; HANNIGAN, 1977; HIRSH, 2008). De vraag rijst echter in welke mate het succes van de klager afhangt van zijn ervaring en middelen, zoals GALANTER naar voor schuift.

Zo onderzocht BINGHAM in 1997 arbeidsgeschillen verwerkt op basis van de Commercial Arbitration Rules, die hoofdzakelijk gebruikt worden door managers van een hoog niveau, in tegenstelling tot deze die verwerkt werden op basis van de Employment Arbitration Rules, die meestal gebruikt worden door werknemers van een lager niveau die werden onderworpen aan een arbitrageclausule. Uit de resultaten bleek dat werknemers van een hoger niveau, die meer middelen hadden om zich te laten vertegenwoordigen, betere resultaten verwierven dan werknemers van een lager niveau.

Daarnaast deden KINSEY en STALANS in 1999 een onderzoek naar het effect van de ervaring en sociale status van de belastingplichtige op het beïnvloeden van de beslissingen van de fiscus. Ervaring bleek echter geen invloed te hebben op de besluitvorming, maar de beroepsstatus wel. De mildheid van de fiscus tegenover belastingplichtigen met een hogere beroepsstatus was volgens de onderzoekers het gevolg van hun assertiviteit en de neiging van de fiscus om deze belastingplichtigen eerder te vertrouwen. Cultureel kapitaal en bureaucratische competentie blijken dus belangrijker te zijn dan ervaring.

In 2008 analyseerde HIRSH de beslissingen van de Equal Employment Opportunity Commission betreffende klachten op basis van ras en geslacht van werknemers tegen hun werkgevers. Uit het onderzoek bleek dat klagers minder kans hadden om hun zaak te winnen wanneer deze was gericht tegen grotere of meer ervaren werkgevers. Verder hadden klachten meer kans op succes wanneer zij beschouwd werden als een deel van een structureel probleem. Dit resultaat komt overeen met de bevindingen van STEELE die in 1974 de klachtenbehandeling onderzocht door het Consumer Fraud Bureau. Ook hij stelde vast dat de kans op succes groter is wanneer er een groot aantal gelijkaardige klachten werden ontvangen tegen dezelfde onderneming.

Tot slot onderzocht GILAD de klachtenbehandeling van consumenten van financiële instellingen. Zij stelde vast dat ondernemingen met meer middelen en ervaring niet succesvoller waren bij het verdedigen van hun klachten. Verder was opnieuw opvallend dat klachten die onderdeel waren van een structureel probleem meer kans hebben op slagen (GILAD, 2010). Meer onderzoek naar de positie van de OS in alternatieve geschillenbeslechting is nochtans aangewezen.

4. BESPREKING: HERVORMINGSSTRATEGIEËN

GALANTER stelde in zijn artikel vier hervormingsstrategieën voor die gebruikt zouden kunnen worden om de positie van de OS op te krikken. In de literatuur is er zeer weinig reactie te vinden op deze voorgestelde hervormingen. Wat de regelverandering en de uitbreiding van de institutionele voorzieningen betreft, verwijs ik naar punt 3.2. Ik focus mij op de twee laatste voorstellen van GALANTER en ga na of het uitvoeren van deze hervormingen in België een positief effect zouden kunnen hebben op het succes van de OS.

4.1. *Uitbreiding van de juridische dienstverlening*

In zijn artikel pleit GALANTER voor de vergroting van de kwaliteit en kwantiteit van de juridische dienstverlening aan 'have-nots'. Vermoedelijk zou dit de kosten van 'litigation' verlagen, het voordeel van deskundigheid opheffen en meer processen bewerkstelligen met meer voor de 'have-nots' gunstige uitkomsten. Zowel de verhaalbaarheid van de kosten en erelonen van de advocaat enerzijds als rechtshulp anderzijds, kunnen er volgens GALANTER toe bijdragen om de drempel die de toegang tot justitie verhindert te verlagen (GALANTER, 1974).

4.1.1. *De verhaalbaarheid van de kosten en erelonen van de advocaat*

Wat de verhaalbaarheid van de kosten en erelonen van advocaten betreft, is vooral de wet van 21 april 2007 van belang. Deze wet was het gevolg van twee cassatiearresten waarin werd geoordeeld dat de erelonen en de kosten van een advocaat een vergoedbaar element van de schade kunnen vormen (HOF VAN CASSATIE, 2004; HOF VAN CASSATIE, 2006). De wet, die in werking trad op 1 januari 2008, kent aan de in het gelijk gestelde partij een forfaitaire tegemoetkoming of rechtsplegingsvergoeding toe die een deel van de kosten en erelonen van de advocaat zullen compenseren (art. 1022, eerste lid Ger. W.). Door deze wet wordt het begrip rechtsplegingsvergoeding uitgebreid aangezien het niet enkel meer de kosten van materiële proceshandelingen van de advocaat omvat, maar ook de erelonen voor zijn of haar intellectuele prestaties.

De vraag rijst of de rechtsplegingsvergoeding de toegang tot het gerecht wel degelijk vergroot (EVERS & LEFRANC, 2006). Naar mijn mening kunnen hierbij enkele vraagtekens geplaatst worden. De mate waarin mensen gebruik maken van gerechtelijke procedures wordt in sterke mate bepaald door de kosten die dit gebruik voor conflicterende partijen met zich meebrengen (SCHWITTERS, 2008). Indien de OS wint, zullen zijn kosten gedeeltelijk of volledig terugbetaald worden. Deze gedachte kan hem ertoe aanzetten om makkelijker de stap te zetten naar de rechtbank, zeker wanneer zijn vordering een hoge succeskans heeft. Anderzijds moet hij wel het risico van verlies op zich durven nemen, waarvan de financiële gevolgen nu nog groter zijn geworden. Het is denkbaar dat de OS, uit vrees voor deze gevolgen, er zal voor kiezen om te berusten of eerder een beroep te doen op informele geschillenbeslechtingsmethoden (WILLEKENS, 2005; BOONE & MORIAU, 2008).

De wet heeft wel een bescherming ingevoerd ten aanzien van de mindervermogende partij. Wanneer één van de partijen hierom verzoekt kan de rechter namelijk afwijken van het basisbedrag. Een van de criteria daarvoor is de financiële draagkracht van de verliezende partij (art. 1022, derde lid Ger. W.). Aangezien de rechter dit niet amtsshalve kan doen en het niet zeker is dat de rechter op het verzoek van de mindervermogende partij zal ingaan, blijft het risico op hoge kosten bij verlies bestaan. Tot slot wordt het criterium in de rechtspraak restrictief geïnterpreteerd. Enkel wanneer de verliezende partij behoeftig is, zal er toepassing van gemaakt worden, maar niet indien er louter een groot verschil is in financiële draagkracht tussen de partijen (VOORZ. RB. BRUSSEL, 2008).

4.1.2. *Rechtshulp*

Rechtshulp is het op georganiseerde wijze verlenen van diensten door deskundigen in probleem- en/of conflictsituaties, die met de toepassing van rechtsregels, al dan niet met gebruikmaking van juridische procedures kunnen worden behandeld (SCHUYT,

GROENENDIJK & SLOOT, 1976). De wet van 23 november 1998 betreffende de juridische bijstand voorziet in het recht op juridische bijstand voor personen die over onvoldoende middelen beschikken. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen eerste- en tweedelijnsbijstand (art. 508/1, 1° en 2° Ger. W.).

Opnieuw kan de vraag worden gesteld of rechtshulp de nadelen die de OS ervaart ten aanzien van de RP eventueel zou kunnen compenseren. In België neemt het aantal nieuwe zaken voor rechtbanken en hoven wel steeds meer toe (FOD JUSTITIE, 2012). Deze ontwikkeling vormt echter geen sluitend bewijs dat de toegang tot de rechtsbedeling voldoende breed zou zijn voor alle burgers. Bij gebrek aan exacte gegevens kan op dit ogenblik enkel de hypothese aangenomen worden dat er voor sommige burgers een onderconsumptie is van juridische procedures en de toegang tot de rechtsbedeling nauw blijft. Zowel financiële als culturele drempels spelen daarbij een rol (PARMENTIER, 2002).

Meer transparantie en een betere informatieverstrekking in begrijpbare taal voor iedereen kan de toegang tot de rechtshulp naar mijn mening wel verbeteren. Wat het aanbod naar financieel minder welgestelden toe betreft, lijkt er mij in België geen probleem te zijn. Er wordt namelijk gewerkt met inkomensgrenzen en een vermoeden van onvoldoende inkomen voor bepaalde personen. Naar mijn mening zou men deze inkomensgrenzen zelfs mogen optrekken aangezien er dan ook rekening gehouden kan worden met de middenklasse, voor wie de stap naar het gerecht vaak ook nog groot is. Een veralgemeende gratis rechtsbijstand moet men anderzijds wel schuwen, daar dit een gigantisch Mattheüs-effect met zich zou kunnen meebrengen met veel voordelen voor RP's en weinig voordelen voor de OS's (RAES, 2005). Om dit te verhinderen, kan aangeraden worden om niet alleen rekening te houden met het inkomen maar ook met het vermogen van personen voor het verkrijgen van kosteloze bijstand.

Tot slot zijn ook een verplichte rechtsbijstandsverzekering, de mutualisering van de rechtsbijstand, de fiscaal gestimuleerde rechtsbijstandsverzekering of de rechtsbijstandssubsidie mogelijke pistes die de wetgever zou kunnen bewandelen met het oog op het vergroten van de toegang tot het gerecht (SMEYERS, 2005). De uitdaging zal er dan echter in bestaan om er over te waken dat deze pistes niet leiden tot een ongewenste overconsumptie van justitie door geschillen voor de rechtbank te brengen die geen kans hebben op slagen of beter afgewikkeld zouden worden via andere kanalen.

4.2. Verhoging van de organisatiegraad van 'have-not'-partijen

Tot slot gelooft GALANTER dat het verhogen van de organisatiegraad van de 'have-nots' de meeste kans heeft om veranderingen op gang te brengen. Op deze wijze kunnen middelen, ervaring en kennis worden gedeeld waardoor verschillende OS's bij elkaar de voordelen zullen genieten van een RP (GALANTER, 1974). Hiervoor kan men bijvoorbeeld denken aan een collectieve vordering, waarbij één of meerdere natuurlijke personen of rechtspersonen in rechte optreden met het oog op de behartiging van de belangen van een grotere groep van personen of een individu-overstijgend belang (VOET, 2012).

Hieraan kunnen zowel voor- als nadelen worden gekoppeld. Een eerste voordeel is dat partijen zich minder snel zullen neerleggen bij de situatie of het conflict vermijden (VANDE WALLE, 2011). Een tweede voordeel van het optreden als collectiviteit is de vereenvoudiging van de weg naar een vorm van conflictafhandeling. Een collectiviteit van slachtoffers zorgt er namelijk voor dat het leed van een rechtszaak, de kennis en de ervaring kunnen worden gedeeld. De positie van het slachtoffer wordt hierdoor versterkt (VANDE WALLE, 2011). De *class action* zou daarnaast ook een afschrikkingfunctie vervullen. De dreiging van een *class action* raadt potentiële verweerders af om op

grote schaal en systematisch schade toe te brengen. Dat leidt tot minder rechtszaken waardoor ook de overbelasting van het gerecht wordt gereduceerd (ALLEMEERSCH & PIERS, 2008; 'Class Action Reform: an assessment of recent judicial decisions and legislative initiatives', 1999-2000). Tot slot kan een collectieve vordering ook tegenstrijdige uitspraken vermijden in gelijkaardige zaken en aanzetten tot het sluiten van een minnelijke regeling (LODEWIJCKX & WILLEMS, 2011).

Toch dient er ook gewezen te worden op de gevaren van het collectief slachtofferchap. Zo kan het aantal slachtoffers zo groot worden dat het de conflictafhandeling overstijgt of kan de erkenning van de individuele schade in gevaar komen (VANDE WALLE, 2011). Verder zal een *class action* ook veel reputatieschade kunnen toebrengen aan een onderneming waardoor ondernemingen en verzekeraars tamelijk kritisch staan tegenover het invoeren van een collectieve vordering (LODEWIJCKX & WILLEMS, 2011).

In een studie van SONGER, KUERSTEN en KAHENY (2000) aan de universiteit van Utah, is de mogelijkheid onderzocht dat de nadelen van de OS eventueel zouden kunnen worden gecompenseerd door de steun van belangengroepen. Dit gebeurde voor drie rechtbanken in drie verschillende staten van de VS. Zij hielden hierbij rekening met de logica dat de voordelen die een belangengroep kan bieden, afhangen van het feit of een partij reeds geniet van de voordelen van een RP. Uit het onderzoek blijkt dat de steun van belangengroepen wel degelijk de voordelen van repeat-players voor de rechtbank neutraliseren. In de drie rechtbanken waren benadeelde partijen met de steun van een groep succesvoller dan gelijkaardige partijen zonder de steun van een groep. Daartegenover werd de kans op succes van de RP niet vergroot door de hulp verstrekt door een groep. Rekening houdend met deze bevindingen dient er naar gestreefd te worden om een vorm van een collectieve vordering toe te laten in de Belgische rechtsorde.

5. KRITISCHE REFLECTIE EN BESLUIT

Het opzet van deze bijdrage was om na te gaan in welke mate de hypothesen van GALANTER in later empirisch onderzoek zijn bevestigd en hoe ze zijn ontvangen in de literatuur. Ik ben tot de vaststelling gekomen dat GALANTER in zijn artikel 'Why the 'haves' come out ahead: speculations on the limits of legal change', zeer relevante problemen heeft aangekaart. Vooral zijn belangrijkste hypothese, dat de RP bevoordeeld wordt in juridische procedures, bleek te kloppen. De algemene stelling dat RP's vaker zullen winnen van OS's bleek een crossnationale waarde te hebben in landen met een *common law*-traditie. Op het Europese vasteland is het onderzoek echter veel minder omvangrijk.

Desondanks kan men echter de kritiek van vooral LEMPERT niet negeren. Het klopt inderdaad dat de indeling van overheden en ondernemingen als RP's en individuen als OS's te vaag is en niet altijd correct. De verschillen tussen partijen zijn namelijk meer genuanceerd en dynamisch dan de termen OS en RP suggereren. Het is aangewezen om in de toekomst dan ook meer onderzoek te doen naar de specifieke kenmerken van de RP die zijn kans op succes verhogen. Hiervoor kan gekeken worden naar het onderzoek over het effect van de advocaat waarbij rekening gehouden werd met zijn voorgaande stages, de universiteit waar hij gestudeerd heeft en zijn ervaring. Verder is ook het positieve effect van de bijstand van een advocaat op de positie van de OS aangetoond in onderzoek. Anders dan GALANTER had verwacht, worden de nadelen van de OS hierdoor sterk verminderd. Het is aan te bevelen om in de toekomst deze theorie te toetsen in andere contexten zoals in *civil law*-landen en in meer verschillende rechtbanken. Verder zou er ook rekening gehouden kunnen worden met de complexiteit van de zaak om na

te gaan hoe afhankelijk rechters zijn van de informatie van advocaten. Tot slot speelt de overheid ook een belangrijker rol dan verwacht.

Toch mag het belang van GALANTERS analyse en de daaropvolgende empirische onderzoeken niet onderschat worden. Ze hebben in de eerste plaats het bewustzijn verscherpt dat verschillende partijen in een geding niet altijd met gelijke wapens kunnen strijden en dat dit feit ook effectief een effect heeft op de uitkomst van de procedure. Dit bewustzijn zou de wetgever moeten aanzetten om te werken aan een doeltreffende rechtshulp zodat de toegang tot het recht wordt vergroot. Ook het toelaten van een vorm van collectieve vordering in de Belgische rechtsorde kan een mogelijke oplossing inhouden.

Het besluit luidt net zoals de conclusie van GROSSMAN, KRITZER en MACAULAY in 1999. Met name dat GALANTER vandaag nog steeds belangrijk blijft, maar dan vooral op een conceptueel niveau en dat het artikel zou moeten worden aangepast aan de nieuwe wettelijke realiteit. Ooit sprak GALANTER over een nieuwe versie van zijn artikel. Mocht hij dit toch ondernemen, zouden wij hem in alle bescheidenheid willen aanraden om rekening te houden met de geformuleerde kritieken, maar hem toch willen bedanken voor zijn baanbrekend werk van het begin van de zeventiger jaren van de vorige eeuw.

REFERENTIES

Rechtspraak

Cass. 2 september 2004, *JLMB* 2004, 1620.

Cass. 16 november 2006, *RW* 2006-07, 1128.

Voorz. Rb. Brussel 28 februari 2008, *Auteurs en Media* 2008, 114.

Literatuur

ALBISTON, C. (1999). The rule of law and the litigation process: the paradox of losing by winning. *Law & Society Review*, 33(4), 869-910.

ALLEMEERSCH, B. & PIERS, M. (2008). Class action. Eenvoudiger rechtstoegang voor de consument? *DCCR* 2008, 79, 3-56.

ATKINS, B.M. (1991). Party Capability Theory as an Explanation for Intervention Behavior in the English Court of Appeal. *American Journal of Political Science*, 35, 881-903.

BINGHAM, L. (1997). Focus on Arbitration After Gilmer: Employment Arbitration: The Repeat player Effect. *Employee Rights & Employment Policy Journal*, 1, 212-215.

BOONE, R. & MORIAU, I. (2008). Particulieren grootste dupe van de wet op de verhaalbaarheid? *Juristenkrant*, 172, 2-3.

BRUYNINCKX, A. & VAN LOON, C. (1998). *Burger, Recht & Samenleving. De werking van justitie en juridische beroepen*. Brussel: Koning Boudewijnstichting.

DOTAN, I. (1999). Do the 'Haves' Still Come Out Ahead? Resource Inequalities in ideological Courts: The Case of the Israeli High Court of Justice. *Law & Society Review*, 33(4), 1059-1080.

DUNWORTH, T. & ROGERS, J. (1996). Corporations in Court: Big Business Litigation in U.S. Federal Courts 1971-1991. *Law and Society Review*, 21(3), 497-592.

EMMERT, C.F. (1991). Litigants in State Supreme Court Judicial Review Cases: Participation and Success. *Justice System Journal*, 143, 486-493.

EMMERT, C.F. (1992). An Integrated Case-Related Model of Judicial Decision Making: Explaining State Supreme Court Decisions in Judicial Review Cases. *The Journal of Politics*, 54(2), 543-552.

- EVERS, F. & LEFRANC, P. (2006). *Magistratuur & maatschappij. De verhaalbaarheid van de kosten van verdediging: en wat met de toegang tot de rechter?* Brugge: Die Keure.
- FAROLE, D.J. JR. (1999). Reexamining Litigant Success in States Supreme Courts. *Law and Society Review*, 33(4), 1043-1058.
- FELSTINER, W.F.L., ABEL, R.L. & SARAT, A. (1981). The emergence and transformation of disputes: naming, blaming, claiming. *Law & Society Review*, 15, 631-654.
- GALANTER, M. (1974-1975). Why the 'Haves' Come Out Ahead: Speculations on the Limits of Legal Change. *Law & Society Review*, 9(1), 95-160.
- GALANTER, M. (1974). Why the 'Haves' Come Out Ahead: Speculations on the Limits of Legal Change. In R.L. ABEL (Ed.), *The Law and Society Reader*. New York: University Press, 297-323.
- GILAD, I. (2010). Why the haves do not necessarily come out ahead in informal dispute resolution. *Law and Policy*, 32(3), 283-312.
- GRIFFITHS, J. & WEYERS, H. (2005). *De sociale werking van het recht: een kennismaking met de rechtssociologie en rechtsantropologie*. Nijmegen: Ars Aequi Libri.
- GROSSMAN, J.B., KRITZER, H. & MACAULAY, S. (1999). Do the 'haves' still come out ahead? *Law & Society Review*, 33(4), 803-810.
- HAIRE, S.B., HARTLEY, R. & LINDQUIST, S.A. (1999). Attorney Expertise, Litigant Success, and Judicial Decision-making in the US Courts of Appeals. *Law & Society Review*, 33(3), 667-685.
- HANNIGAN, J.A. (1977). The Newspapers Ombudsman and Consumer Complaints: An Empirical Assessment. *Law and Society Review*, 11, 679-699.
- HAVINGA, T. (2010). Waarom telecommunicatiebedrijven zoveel procederen. In N. DOORNBOS, N. HULS & W. VAN ROSSUM (Eds.), *Rechtspraak van buiten*. Deventer: Kluwer, 29-36.
- HAYNIE, S.L. (1995). Resource Inequality and Regional Variations in Litigation Outcomes in the Philippine Supreme Court. *Political Research Quarterly*, 48(2), 371-380.
- HAYNIE, S.L. & SILL, K.L. (2007). Experienced Advocates and Litigation Outcomes: Repeat Players in the South African Supreme Court of Appeal. *Political Research Quarterly*, 60(3), 443-453.
- HILL, L.B. (1974). Parliamentary Petitions, The Ombudsman and Political Change in New Zealand. *Political Studies*, 22(3), 337-346.
- HIRSH, E.E. (2008). Settling for less? Organizational Determinants of Discrimination-Charge Outcomes. *Law and Society Review*, 42, 239-274.
- HULS, N. (2008). *Actie en Reactie. Een inleiding in de rechtssociologie*. Den Haag: Boom juridische uitgevers.
- HUYSE, L. & SABBE, H. (1997). *De mensen van het recht*. Leuven: Van Halewyck.
- JETTINGHOFF, A. (2001). *Het komt zelden voor. Beheersing van klachten en geschillen in relaties tussen bedrijven*. Maastricht: Metajuridica publications.
- JETTINGHOFF, A. (2010). Repeat-players in de farmaceutische industrie. Alex in farmaland. In N. DOORNBOS, N. HULS & W. VAN ROSSUM (Eds.), *Rechtspraak van buiten*. Deventer: Kluwer, 37-43.
- JOHNSON, T.R., WAHLBECK, P.J. & SPRIGGS, J.F. (2006). The Influence of Oral Arguments on the U.S. Supreme Court. *American Political Science Review*, 100(1), 99-113.
- KINSEY, K.A. & STALANS, L.J. (1999). Witch 'Haves' Come Out Ahead and Why? Cultural Capital and Legal Mobilization in Frontline Law Enforcement. *Law and Society Review*, 33(4), 993-1023.
- KOCKEN, J. (1999). De strijd tussen verzoeners: rechter versus mediator. In J. KOCKEN & A. SCHREINER (Eds.), *Onverzoenlijkheid*. Den Haag: Elsevier, 77-95.

- KRITZER, H.M. & SILBEY, S.S. (1999). Do the haves still come out ahead? *Law & Society Review*, 33(4), 795-1127.
- LEMPERT, R. (1999). Reflections on GALANTER's 'Haves' Article and Work It Has Inspired. *Law & Society Review*, 33(4), 1099-1112.
- LODEWIJCKX, S. & WILLEMS, J. (2011) Class actions: massaschade voor ondernemingen en verzekeraars? *Orde van de dag*, 54, 55-63.
- MARVELL, T. (1978). *Appellate Courts and Lawyers: Information-Gathering in the Adversary System*. Westport: Greenwood Press.
- MACAULAY, S. (1963), Non-contractual relations in business: a preliminary study. *American Sociological Review*, 28(1), 55-67.
- McEWEN, C.A. & MAIMAN, R.J. (1984). Mediation in Small Claims Court: Achieving Compliance through Consent. *Law and Society Review*, 18(1), 11-49.
- McCORMICK, P. (1993). Party Capability Theory and Appellate Success in the Supreme Court of Canada, 1949-1992. *Canadian Journal of Political Science*, 26(3), 523-540.
- McGUIRE, K.T. (1995). Repeat-players in the Supreme Court: The Role of Experienced Lawyers in Litigation Success. *Journal of politics*, 57(1), 187-196.
- PARMENTIER, S. (2002). Rechtshulp en toegang tot het recht: nieuwe oplossingen voor oude problemen. In D. CUYPERS & B. HUBEAU (Eds.), *De stand van de rechtsbijstand*. Brugge: Die Keure.
- PARMENTIER, S., VERVACKE, G., GOETHALS J., DOUTRELEPONT, R., KELLENS, G., LEMAÎTRE, A., CLOET, B., SCHOFFELENS, J., VANDERHALLEN, M., BIREN, P., SINTOBIN, M., VAN WIN, T. & VANDEKEERE M. (2004). *Justitie doorgelicht. De resultaten van de eerste Belgische 'justitiebarometer'*. Gent: Academia Press.
- RAES, K. (2005). Wie draagt de kosten van de verdediging? Tussen rechtvaardigheid en efficiëntie. In F. EVERS & P. LEFRANC (Eds.), *De verhaalbaarheid van de kosten van verdediging: en wat met de toegang tot de rechter?* Brugge: Die Keure.
- ROOKS, G. & SNIJDERS, C. (2004). Een hernieuwde kijk op dispuutpiramides. *Recht der Werkelijkheid*, 20, 31-42.
- SCHUYT, K., GROENENDIJK, C. & SLOOT, P.B. (1976). *De weg naar het recht. Een rechtssociologisch onderzoek naar de samenhangen tussen maatschappelijke ongelijkheid en juridische hulpverlening*. Deventer: Kluwer.
- SCHWITTERS, R.J.S. (2008). *Recht en samenleving in verandering: een inleiding in de rechts-sociologie*. Deventer: Kluwer.
- SERON, C. (2001). The impact of Legal Counsel on Outcomes for Poor Tenants in New York City's Housing Court: Results of Randomized Experiment. *Law & Society Review*, 35(2), 419-434.
- SHEEHAN, R.S., MISHLER, W. & SONGER, D.R. (1992). Ideology, Party, and the Differential Success of Direct Parties Before the Supreme Court. *The American Political Science Review*, 86(2), 464-471.
- SMEYERS, H. (2005). Toegang tot het (ge)recht: de rechtsbijstandsverzekering als oplossing. In F. EVERS (Ed.), *De verhaalbaarheid van de kosten van verdediging: en wat met de toegang tot de rechter? Rechtshulp op de helling*. Brugge: Die Keure.
- SONGER, D.R. & SHEEHAN, R.S. (1992). Who Wins on Appeal? Upperdogs and Underdogs in the United States court of Appeals. *American Journal of Political Science*, 36, 235-258.
- SONGER, D.R., SHEEHAN, R.S. & HAIRE, S.B. (1999). Do the Haves Come Out Ahead Over Time-Applying GALANTER's Framework to Decisions of the US Courts of Appeals, 1925-1988. *Law & Society Review*, 33(4), 811-832.

- SONGER, D.R., KUERSTEN, A. & KAHENY, E. (2000). Why the Haves Don't Always Come Out Ahead: Repeat Players Meet Amici Curiae for the Disadvantaged. *Political Research Quarterly*, 53(3), 537-556.
- STEELE, E.H. (1974). Fraud, Dispute and the Consumer: Responding to Consumer Complaints. *University of Pennsylvania Law Review*, 123, 1107-1132.
- SZMER, J., JOHNSON, S.W. & SARVER, T.A. (2007). Does the Lawyer Matter? Influencing Outcomes on the Supreme Court of Canada. *Law & Society Review*, 41(2), 279-304.
- TULDER, F.P. & JANSEN S. (1988). *De prijs van de weg naar het recht*, Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- VANDE WALLE, G. (2011). Conflictafhandeling bij collectieve schade: op zoek naar herstel. *De orde van de dag*, 54, 7-15.
- VAN KOPPEN, P.J. & MALSCH, M. (2002). De waarde van civiele vonnissen. In P.J. VAN KOPPEN, D.J. HESSING, H.L.G.J. MERCKELBACH & H.F.M. CROMBAG (Eds.), *Het recht van binnen: psychologie van het recht*. Deventer: Kluwer, 889-896.
- VAN LOON, F., LANGERWERF, E. & WOUTERS, Y. (1990). Procesvoering in burgerlijke zaken. Enkele statistische gegevens. In B. HUBEAU & S. PARMENTIER (Eds.), *De rechter buitenspel: conflictregeling buiten de rechtbank om*. Antwerpen: Kluwer, 39-57.
- VAN VELTHOVEN, B. (2001-2002). De rechtsbijstandsubsidies onderzocht. Wat weten we en hoe verder? *Recht der Werkelijkheid*, 16(2), 69-85.
- VAN VELTHOVEN, B. & TER VOERT, M.J. (2004). *Geschilbeslechtingsdelta 2003. Over verloop en afloop van (potentieel) juridische problemen van burgers*. Den Haag: WODC.
- VIDMAR, N. (1984). The Small Claims Court: A Re-conceptualization of Disputes and an Empirical Investigation. *Law and Society Review*, 18(4), 515-550.
- VOET, S. (2012). *Een Belgische vertegenwoordigde collectieve rechtsovereenkomst*. Antwerpen: Intersentia.
- WAHLBECK, P.J. (1997). The Life of the Law: Judicial Politics and Legal Change. *Journal of Politics*, 59(3), 778-802.
- WHEELER, S., CARTWRIGHT, B., KAGAN, R.A. & FRIEDMAN, L.M. (1987). Do the Haves Come out Ahead? Winning and Losing in State Supreme Courts, 1870-1970. *Law & Society Review*, 21(3), 403-444.
- WILLEKENS, H. (2005). De verhaalbaarheid van verdedigingskosten, de toegankelijkheid van het gerecht en de (her)verdelingsproblematiek. In F. EVERS (Ed.), *De verhaalbaarheid van de kosten van verdediging: en wat met de toegang tot de rechter? Rechtshulp op de helling*. Brugge: Die Keure, 151-155.
- WOUTERS, Y. & VAN LOON, F. (1992). Civil litigation in Belgium: the reconstruction of the pyramid of legal disputes – a preliminary report. *Droit et Société*, 20-21, 199-210.
- X (1999-2000). Class Action Reform: an assessment of recent judicial decisions and legislative initiatives. *Harvard Law Review*, 113, 1806-1809.